

Pregledni znanstveni članek (1.02)

BV 71 (2011) 4, 567—581

UDK: 27-144.896-732.3"1545/1563"

27-144.896-732.3"1962/1965"

Besedilo prejeto: 02/2011; sprejeto: 06/2011

Simon Onušič

Pnevmatologija tridentinskega in drugega vatikanskega koncila

Povzetek: Sveti Duh vidno deluje v katoliški Cerkvi in v svetu in v tesni povezanosti s Kristusom nadaljuje odrešenjsko poslanstvo. V veroizpovedi ima člen o Svetem Duhu pomembno mesto, takoj za členom o Kristusu in pred členom o Cerkvi, ki je primarni kraj njegovega delovanja. Boleče rane v Cerkvi so povzročile sklic koncilov, ki so delo Svetega Duha, in papeži, ki jih sklicujejo, naj bi v njegovi moči odkrivali znamenja časov. Žal so se renesančni papeži premalo odpirali njegovemu delovanju, to pa je bil eden od vzrokov za nastanek reformacije. Odgovor je tridentinski koncil, delo Svetega Duha, ki se v konkretnih zgodovinskih okoliščinah odzove na trenutno stanje in daje smernice. Največji sad koncila je Rimski ali Tridentinski katekizem. Pogled na Cerkev je piramidalen, od zgoraj navzdol, a to se je z drugim vaticanskim koncilom obrnilo. Če je bila v preteklosti misel na Svetega Duha nekoliko v ozadju, je 20. stoletje eksplozija Duha. Sadovi kažejo na Navdihovalca. Ponovno so ovrednotene karizme, Cerkev se odpira svetu, vendar ne na račun prilagajanja. To poudari izraz »aggiornamento«. Katekizem katoliške Cerkve, vidni sad koncila, je namenjen vsem, ki vztrajajo v ljubezni, zvest je temelju, veroizpovedi, in zaznamovan z navzočnostjo Svetega Duha.

Ključne besede: Sveti Duh, Jezus Kristus, Cerkev, Trident, drugi vaticanski koncil, reformacija, Rimski katekizem, KKC

Abstract: **Pneumatology of the Council of Trent and of the Second Vatican Council**

The Holy Spirit is actively present in the Catholic Church and in the world and continues Jesus Christ's work of redemption in close connection with him. In the Creed the article on the Holy Spirit has an important position, it comes immediately after the article on Jesus Christ and before the article on the Church as the most important place of the action of the Spirit. Deep wounds within the Church have led to the summoning of the councils, which are the work of the Holy Spirit, and the popes summoning them have been supposed to discern the signs of the times in the strength of the Spirit. Unfortunately, the popes in the Renaissance period were not sufficiently open to the action of the Holy Spirit, which was one of the reasons of Protestant Reformation. The response to it was the Council of Trent, the work of the Holy Spirit, which responded to the situation in concrete historical circumstances and gave guidelines. The most

important fruit of the Council of Trent was the Roman Catechism or the Catechism of the Council of Trent. Its view of the Church was that of a pyramidal structure, running from the apex to the base, which, however, was altered by the Second Vatican Council. While in the past the thought of the Holy Spirit was kept more in the background, the 20th century saw an »explosion« of the Holy Spirit. The results all point to the Inspirer. Charismas are being re-evaluated, the Church is opening to the world, but not at the expense of conformism, which is emphasized by the expression »aggiornamento«. The Catechism of the Catholic Church as the visible result of the Council is intended for everyone persisting in love since it remains loyal to the foundation, to the Creed, and is marked by the presence of the Holy Spirit.

Key words: Holy Spirit, Jesus Christ, Church, Council of Trent, Second Vatican Council, Reformation, Roman Catechism, Catechism of the Catholic Church (CCC)

1. Uvod: Čas Cerkve

Čas Cerkve je čas Svetega Duha; Jezusova žrtev in njegov odhod na božjo desnico sta bila potrebna, da se je razodel Sveti Duh kot oseba na binkoštni praznik. Kakor apostoli se mora Cerkev znova in znova vračati v binkoštno dvorano, na kraj svojega rojstva, kjer so apostoli enodušno vztrajali v molitvi skupaj z Marijo. Zapuščanje tega središča, kakršnokoli oddaljevanje pomeni graditev babilonskega stolpa in življenje v neravnovesju, brez opornega središča. Oddaljevanje posameznikov ali skupin pomeni pot v noč, proč od pravovernega nauka katoliške Cerkve, pot v razkol, herezijo. V zgodovini se je to, žal, prevečkrat zgodilo. Odgovor na delovanje človeških zablod v Cerkvi so koncili, delo Svetega Duha. Ni pomembno prilagajanje Cerkve duhu časa, ampak prilagoditev Kristusu. Sveti Duh pa je moč Cerkve, sila, ki razsvetljuje, posvečuje, povezuje, premaguje zmote in stranpota.

»Čas Cerkve' potemtakem ni drugo obdobje kakor obdobje križanega in vstalega Gospoda, ki nam od Očeta pošilja Duha. Čas Cerkve je čas Svetega Duha, ki ga je Kristus dihnil na križu in na veliko noč zvečer. Zato tudi ne bo nobene 'nove dobe' (New age), nobene druge kakor 'poslednji časi', v katerih smo že od velike noči. In Sveti Duh nas ne vodi nikamor drugam kakor samo h Kristusu, od katerega jemlje, da bi nam dajal.« (prim. Jn 16,14) (Dolenc 1998, 75, op. 11)

Tridentinski koncil je odgovor na eno najbolj bolečih ran v zgodovini Cerkve; moralni krizi časa in konciliarizmu se je pridružil zahodni razkol. Največji sad koncila je Tridentinski ali Rimski katekizem. Potrebno je poučevanje, razlaganje krščanskega nauka, katehiziranje preprostega nepismenega ljudstva. Ta način poučevanja in razlaganja je ostal v praksi vse do izdaje Katekizma katoliške Cerkve, ki je tudi sad drugega vatikanskega koncila. Oblika in vsebina Rimskega katekizma (veroizpoved, zapovedi, zakramenti, molitev) sta postali zgled pri pripravi številnih krajevnih katekizmov.

Drugi vatikanski koncil je odgovor na moderno dobo 20. stoletja, v kateri je človek popolnoma avtonomen, živi daleč od Boga, kakor raztreščen, brez pravega

središča in brez pravega temelja. Potrebna je vrnitev v binkoštno dvorano, v kateri je človek v vsem svojem dostojanstvu in poslanstvu. Ta obrat k človeku predpostavlja ne več toliko poučevalni način kakor osebni odnos do Kristusa, v katerem se človek razvija kot resnična osebnost. Sad koncila, Katekizem katoliške Cerkve, pa je namenjen človeku, njegovemu osebnemu premišljevanju in poglobljanju v skrivnost vere.

Da je vsak koncil resnično delo Svetega Duha, dokazujejo njegovi udeleženci, saj so bili mnogi od njih razglašeni za svetnike. Prav tako so številni katekizmi od Rimskega dalje delo svetih mož. Človeška zmeta razdeljuje in ne združuje in ne more biti sad Svetega Duha.

2. Sveti Duh in reformacija

Sveti Duh vedno deluje sredi neke določene zgodovinske omejenosti, to pa lahko privede do preveč osebnega in do preveč človeškega razlaganja njegovih navdihov in znamenj, kakor nam zelo zgovorno priča zgodovina.

»Čeprav je Cerkev v moči Svetega Duha ostala zvesta Gospodova nevesta in ni nikdar prenehala biti v svetu znamenje odrešenja, ji vendar nikakor ni neznano, da med njenimi udi, naj bodo to kleriki ali laiki, v dolgi vrsti preteklih stoletij ni manjkalo takih, ki so se izkazovali za nezveste božjemu Duhu. Tudi v našem času je Cerkvi dobro znano, kolikšna je razdalja med oznanilom, ki ga razglašča, in med človeško slabostjo tistih, katerim je evangelij zaupan.« (CS 43, 6; Oražem 1994, 74)

Vsekakor so se v Cerkvi zgodile številne napake, ki niso bile odpravljene. Pomislimo na renesančne papeže. Kljub tej puhlosti ne moremo v Cerkvi prezreti truda za dosledno življenje v duhu evangelija, kakor so ga vzorno živeli nekateri posamezniki in skupnosti.¹

V teologiji po eni strani ugotavljamo dolgovezno premlevanje obrobnih in nepomembnih vprašanj. Po drugi strani v njej vlada vnema za študij Svetega pisma, o tem pričajo številni ponatisi.

Globoka odrešenjska želja in požrtvovalnost, ki ju kažejo mnoge ustanove, označujeta verski nazor ljudstva. Duhovno in moralno stanje tako visokega kakor tudi navadnega klera pa je nedvomno imelo veliko napak. Kriva je bila tudi pomanjkljiva izobrazba (Lenzenweger idr. 1999, 312–313). Prenovitevno gibanje se je prijelo predvsem po samostanih.²

Reformacija je svojevrsten odgovor na zamudo cerkvene preнове v 14. in v 15. stoletju. Prevelika povezanost Cerkve s fevdalnim redom je zavirala prenovu in odpravo številnih zlorab. Hrepenenje po oblasti namesto služenja in številni megljeni duhovni tokovi so pripravljali pot reformaciji.

¹ Npr. *Bratje skupnega življenja (Devotio moderna)*.

² Pomislimo na reformo benediktincev v Melku ali na samostan klaris v Nürnbergu, ki ga je vodila globoko pobožna in učena redovnica Charitas Pirkheimer.

Reformatorji resda niso nameravali Cerkve razdeliti, vendar so s svojimi ostrimi zahtevami, s samozavestnimi nastopi in zaradi pomanjkanja dialoga in ljubezni bistveno pripomogli k razkolu.

Glavna pobudnika in uresničevalca protestantske reformacije v 16. stoletju sta bila Martin Luter (1483–1546) in Janez Kalvin (1509–1564). Sprejela sta vse kristološke in trinitarične dogme Cerkve, zoperstavila pa sta se absolutizaciji Cerkve in njeni hierarhiji. Borila sta se tudi proti zanesenjaku, ki so hoteli brez reda in kontrole nadaljevati reformo, to pa je dejansko privedlo v razkol, ki ni bil njun namen (Congar 1979, 191sl.; Schneider 1991, 115, op. 57).

Protestantska teologija je predvsem teologija božje besede. V središču je Jezus, vidno razodetje Boga. Sveti Duh ne stoji v ospredju, vendar je Sveta Trojica temelj protestantskega verovanja in Sveti Duh je tisti, ki človeku odpira dostop do Jezusa in mu ga daje spoznati.

Bog je obenem tisti, ki govori (Oče), izgovorjena Beseda (Sin) in odgovor tej Besedi (Sveti Duh). Sveti Duh, ki je Bog Tolažnik in posvečevalec, lahko priča za Očeta – Stvarnika in za Sina – Odrešenika samo, ker je Duh Očeta in Sina. Njegovo posvečevalno delovanje zaobjame posamezne osebe, skupnosti in celotno Cerkev in je tesno povezano z Jezusovim delom odrešenja in opravičenja (Mehl 1967, 74–78; Janežič 1998, 28, op. 31; Janežič 1981, 97, op. 7).

»Za reformacijo in njene zagovornike je prav značilna povezava med Svetim Duhom in vero. Sveti Duh je resnični ustvarjalec vere v človeku. Luter pravi: 'Do krščanske svetosti pride, ko da Sveti Duh ljudem vero v Kristusa in jih tako posveti.'» (Janežič 1998, 29, op. 34)

Do človeka in do človeške avtoritete je protestantizem v verskih rečeh nezaupljiv. Hierarhično ureditev Cerkve v smislu katoliške teologije odklanja. Vsi krščeni so pred Bogom enaki, odvisni edino od avtoritete Boga in Svetega pisma.

Vendar ima Cerkev kot občestvo pomembno vlogo. V njej Sveti Duh opravlja poslanstvo posvečenja.

Luter pojmuje Svetega Duha izključno na temelju njegove vloge v delu odrešenja. Sveti Duh je zanj posvečevalec, božja oseba, ki presega in ustvarja vero in ga moremo razumeti in doumeti le v veri. Deluje po besedi in po zakramentih. Sveti Duh je kakor razodetje v temini, je tam, kjer človek priznava svoje grehe.

Reformatorji poudarjajo svobodnost delovanja Svetega Duha, Cerkev, kakor jo oni pojmujejo, pa je kraj njegovega delovanja. Cerkev je prvi pogoj, da potem lahko Sveti Duh deluje v verniku, od katerega pričakuje sodelovanje in odgovor. Delovanje Svetega Duha se razkriva in zakriva prek znamenj, ki so popolnoma odvisna od njega (Sorč 2003, 540).

3. Sveti Duh in tridentinski koncil (1545–1563)

Tridentinski koncil je odgovor na reformacijo. To je izraz notranje okrepitev Cerkve in ponovno pridobljenega samozaupanja. Začel se je dokaj pozno, za-

radi vmešavanja svetne oblasti, in še vedno je v slabem spominu ostal čas konciliarizma, ko so koncil razumeli kot sredstvo za brzdanje papeštva.

Le ekumenski koncil se je lahko soočil s tako težkimi problemi in jih poskušal rešiti. Kako obsežni in zahtevni so bili, kažejo že sam potek koncila in težave, ki so ga spremljale.

Cilje in rezultate koncila moremo povzeti v dveh točkah.

Prvi cilj je bil dogmatične narave: jasno odgovoriti na protestantske zmote. Med številnimi objavljenimi dekreti izstopata dekreta o opravičenju in o zakramentih. V prvem, ki je teološko zelo uravnotežen, se poudarja sodelovanje človeške volje z božjo milostjo. Poudariti je treba zavzetost koncila za zakramentalno teologijo nasploh, na primer za število, naravo, formo in za milost, ki se razliva po zakramentih, da bi bilo vse bolj jasno in dogmatično izraženo, kakor doslej ni bilo.

Drugi cilj koncila je bila obnova Cerkve v njeni celovitosti. V središču so bili najprej obnova rimske kurije, obveznost rezidence škofov, odgovorna vzgoja klera, ustanovitev semenišč, škofijske sinode in poudarek na pomembnosti in potrebnosti odgovornega duhovnega življenja.

Čeprav koncilu ni uspelo zaceliti ran razkola, je v veliki meri pripomogel, da se je katoliška Cerkev zavedela svojega bogatega dogmatičnega izročila, to pa je povzročilo moralno in pastoralno obnovo in ob koncu stoletja obrodilo bogate sadove (Padovese 2009, 523–525).

Tema opravičenja je na koncilu dobila dogmatični pečat. Proti Lutrovemu nauku, ki je trdil, da samo vera opravičuje, pri tem pa je zanemaril izročilo, koncil poudari, kako je človek opravičen z božjim usmiljenjem. Kristus s svojim odrešenjem človeka razglaša za pravičnega in mu daruje opravičenje. Človek nima nobenih zaslug, je le opravičen, ker mu je darovana Kristusova pravičnost. Bog osvobaja človeka tako, da ga rešuje izvirnega in osebnega greha; tako se človek lahko spravi z Bogom in s samim seboj. Greh ni uničil vseh človekovih sposobnosti; te sposobnosti se lahko obnavljajo. Razdirajočemu delovanju vsega negativnega v človeku ustreza obnova, s katero Bog človeka opravičuje in ki ima izvir v Kristusovi pashi. To delovanje človeku posredujejo zakramenti. Opravičenemu človeku Bog omogoča prejem teoloških kreposti in karizme. Kljub ranjenosti zaradi greha Bog vedno uporabi pozitivni minimum, ki je v človeku in ga rešuje. Dobra dela so sad, s katerim se človek upodablja po Kristusu (Stancati 2009, 783–785; Denzinger in Hünermann 2002, 330–343; Strle 1977, 424–444).

Koncilski reformni dekreti so se uresničevali postopoma in prek številnih ovir. To je dokaz za obstoj trdne volje, da se odpravijo zlorabe in uveljavijo nekdanji ideali. Koncil se tudi ni uklonil posvetnim željam cesarja Ferdinanda, ki je želel, da ne bi bil odpravljen »clericus vagus«, ampak da bi dušni pastirji odtlej prebivali med ljudstvom. Koncil je ljudstvu ponovno predstavil vzor krščanskega življenja, ljudstvo pa je doumelo, da je prišel čas, ko se je treba znova poglobiti vase in tudi samega sebe prenoviti (*Zgodovina Cerkve* 1994, 164).

To je vsekakor vidno delovanje Svetega Duha, na samem koncilu in v številnih njegovih sadovih, opazno v življenju posameznikov. Pnevmatologija v tem času še

ni samostojna teološka veda, zato se Sveti Duh obravnava v kristologiji in v ekleziologiji, to pa ne pomeni, da ni navzoč in dejaven.

4. Sveti Duh v Rimskem katekizmu

Eden prvih odgovorov na Lutrovo reformacijo in na njegove katekizme so Kanizijevi katekizmi. Sv. Peter Kanizij (1521–1597) si je prizadeval, pridobiti za vero nevernike in v zmoto padle kristjane, poglobiti vero in predvsem vzgajati mlade. Njegovi katekizmi so bili poleg pridiganja pomemben del vse pastoralne dejavnosti jezuitov, katerim je pripadal. Cilj je bil predvsem, odpraviti versko neznanje, tudi brezbržnost, in uvesti ljudi v temeljne skrivnosti vere. Ta katoliški pouk so spremljale vaje v pobožnem življenju. Njegovi katekizmi imajo pogosto dodane molitvene obrazce, pripravo na zakramente itd.

Kaniziju se ni posrečilo, da bi njegov Véliki katekizem razglasili za katekizem tridentinskega koncila. Kljub katekizmom drugih jezuitov (npr. katekizem Augerja in Bellarmina) so se njegovi hitro uveljavili, in to celo v misijonih. Do 19. stoletja so imeli monopol v habsburških deželah, v 18. stoletju pa so bili verjetno najbolj razširjeni (Paul 1991, 270–272).

Edini katekizem s papeškim pooblastilom in z uradno veljavo za vso Cerkev, ki je sad tridentinskega koncila, je postal Rimski ali Tridentinski katekizem. Priporočale so ga mnoge sinode in krajevni koncili. Izdali so ga, da bi zatrli vpliv protestantskih katekizmov in prispevali k verski vzgoji ljudstva. Njegova glavna značilnost je, da v njem ni razprav teoloških šol. Odseva misel Cerkve in temelji na Svetem pismu, na cerkvenih očetih in na vsebini tridentinskega koncila. Ni polemične narave.

Katekizem ni bil neposredno namenjen ljudstvu, ampak dušnim pastirjem za poučevanje. Manjka mu pedagoških značilnosti, ki bi olajšale uporabo. Polemično ozračje je zahtevalo drugačne pripomočke.

Predgovor kaže na kristološko strukturo dela. Človek ne more sam od sebe priti do odrešenja, ampak izvira ta možnost od Kristusa v moči Svetega Duha. Dana je vsakomur, ki v Cerkvi hodi za Kristusom in ga posluša v moči Svetega Duha. Predgovor je razdeljen na štiri dele: veroizpoved, zakramenti, zapovedi in molitev. Katekizem pojasnjuje. Vero poudarja bolj kakor izpoved, ne toliko kakor osebni odnos do Boga. Proti protestantom so bolj poudarjeni Cerkev, zlasti njena vidna stran, hierarhija in bogoslužje ter zakramenti (Resines 1991, 571–572).

Človekov razum lahko le do neke mere spozna skrivnost troedinega Boga. Pravzaprav je od stvarjenja sveta in človeka dalje človek, ki je ustvarjen po božji podobi, nagovorjen in zmožen dati svoj odgovor Bogu, svojemu Stvarniku (KKC 27–30).

Bog sestopa k človeku in se mu razodeva na različne načine, po Svetem Duhu, ki še ni razodet, deluje v Mojzesu, v drugih očakih, v starozaveznih sodnikih in prerokih, ki napovedujejo prihod Odrešenika, a naposled se najbolj razodene v

učlovečenju druge božje osebe, v Jezusu Kristusu, vse do križa in vstajenja. V velikonočni skrivnosti je največje razodetje troedinega Boga, večjega razodetja ni.³

Jezus Kristus, oznanjevalec božjega kraljestva, ustanovi Cerkev, ki postane kraj delovanja tretje božje osebe, Svetega Duha, in postavi apostole, preroke, pastirje in zdravnike, da bi se po njih slišal njegov glas in se nadaljeval vse do dovršitve sveta. Da bi se slišala beseda odrešenja, da ljudje ne bi več tavalj sem ter tja, ampak bi bili trdno ukoreninjeni v osebni veri in v povezanosti s troedinim Bogom (*Concile de Trente* 1923, 12). »Kdor posluša vas, posluša mene.« (Lk 10,16a) Ne samo da Jezus pošilja glasnike, ki nadaljujejo njegovo delo v moči Svetega Duha, ampak zagotovi svojo navzočnost do konca dni. »In glejte: jaz sem z vami vse dni do konca sveta.« (Mt 28,20b)

S tem namenom in ob razsvetljenju Svetega Duha so udeleženci tridentinskega koncila določili in začrtali glavne smernice in predložili načrt za ohranitev prave vere po bolečem razkolu.

Res je, da so mnogi nabožni pisatelji do tega časa – med njimi številni svetniki – veliko pisali o verskih resnicah, tudi o Svetem Duhu, vendar bolj z vidika pobožnosti kakor s stališča znanosti. Po bolečem razkolu je nastopil čas, da se za poučevanje in razlaganje verskih resnic izoblikujejo jasne smernice in navodila.

Koncil je želel posredovati tako potrebno znanje verskih resnic najprej dušnim pastirjem in po njih vsem vernikom (*Concile de Trente* 1923, 12–13). »Mi nismo prejeli duha sveta, temveč Duha, ki je iz Boga, da bi mogli spoznati to, kar nam je Bog milostno podaril.« (1 Kor 2,12)

Ves krščanski nauk je zaobsežen v veroizpovedi, znamenja in načine, po katerih Bog daje milost, najdemo v zakramentih, v božjih dobrinah, božje zapovedi, dotok milosti, pa so zapisane v Dekalogu, vse, kar si želimo, upamo ali prosimo za naše dobro, ima pomoč v Gospodovi molitvi. Te štiri točke so vsebina katekizma, a njihov skupni povezovalac Sveto pismo, izročilo in nauk cerkvenih očetov (*Concile de Trente* 1923, 17).

V osmem členu veroizpovedi je govor o Svetem Duhu. Kdo je Sveti Duh? Jasno moramo poudariti, da niso pomembni duhovi ali duše pravičnih ali angeli. Govorimo o tretji božji osebi, o osebi z veliko začetnico, o Svetem Duhu. Čeprav sta Oče in Sin, prvi dve osebi Svete Trojice, poimenovani in razodeti s konkretnima imenoma in vlogama, Sveti Duh pa manj osebno, je to oseba, ki je aktivno navzoča in delujoča. »Ne poženi me izpred svojega obličja, svojega svetega duha mi ne odvzemi.« (Ps 51,13) Verujemo, da je troedini Bog delujoč skozi vso zgodovino odrešenja in da je z njegovim pečatom zaznamovano vse. Vsaka oseba je zaznamovana s svojim konkretnim poslanstvom. So pa časi v Cerkvi, ko se bolj poudarja ena ali druga oseba. V času tridentinskega koncila in po njem se je bolj kakor vloga Svetega Duha poudarjala vloga Jezusovega odrešenja in poslanstva, v veroiz-

³ Kako se razodeva troedini Bog v zgodovini odrešenja, jasno in nazorno predstavi v svojem delu papež Benedikt XVI. (*Jezus iz Nazareta* (Ljubljana: Družina, 2007)). Bog sestopa in se razodeva človeku, višek razodetja sta učlovečenje druge božje osebe in njegova velikonočna skrivnost. Glej tudi Hans Urs von Balthasar, *Teologija tridnevoja* (Celje: MD, 1997).

povedi pa izpoved, pripadnost, ne toliko osebna povezanost z Bogom (*Concile de Trente* 1923, 78–79).

Izpoved vere je povezana s prejemom krsta. Tako in tu poudarjajo tridentinski cerkveni očetje vlogo Svetega Duha, ki jo najprej povezujejo s samo Jezusovo željo, ko pošlje apostole po vsem svetu v znamenju Svete Trojice. »Pojdite torej in naredite vse narode za moje učence: krščujte jih v ime Očeta in Sina in Svetega Duha.« (Mt 28,19) »Trije namreč pričujejo: Duh in voda in kri. In to troje je zedinjeno,« (1 Jn 5,7) dodaja evangelist Janez. Kdor je krščen v imenu Svete Trojice, mora priznati vlogo in delovanje Svetega Duha, priznati, da je Sveti Duh pravi Bog.

Sveti Duh je dar, to pomeni, da so vse milosti, sadovi, ki jih prejemamo od Boga, zastoj in smo jih deležni zaradi njegove radodarnosti in ljubezni.

Sveti Duh je dejaven povsod, kjer deluje troedini Bog. O njegovem delovanju govorijo preroki. »Tako govori Gospod Bog tem kostem: Glejte, poslal bom duha v vas in boste oživele.« (Ezk 37,5) Prerok Izaija spregovori o njem, ko napove mesijanske čase. »Na njem bo počival Gospodov duh: duh modrosti in razumnosti, duh sveta in moči, duh spoznanja in strahu Gospodovega.« (Iz 11,2). Kakor pravi sv. Avguštín, pa moramo ločiti: kakor se Bog razlikuje od stvari, tako se Sveti Duh, oseba, razlikuje od darov. Dar se razlikuje od Darovalca. Navzočnost darov Svetega Duha kaže, da je tretja božja oseba resnično v nas in da smo njegovo svetišče, in v skladu s tem moramo tudi živeti (Rim 8).

Čeprav se pisci katekizma močno opirajo na apostola Pavla in ga upoštevajo, ne poudarijo pomena služb in karizem v Cerkvi in vloge laikov, kakor je pozneje storil drugi vatikanski koncil in kakor je upoštevano v Katekizmu katoliške Cerkve.

Vse milosti, ki smo jih deležni, prejemamo zaradi Očetove volje, po Sinovem zasluženju in v radodarnosti Svetega Duha. Pri krstu smo bili zaznamovani z neizbrisnim pečatom Svetega Duha, ki nam je bil obljubljen in je poročstvo naše večne dediščine, so poudarili pisci tridentinskega katekizma (*Concile de Trente* 1923, 79–82).

S Tridentinskim katekizmom vedno bolj pri poučevanju krščanskega nauka stopajo v ospredje jasnost izražanja verskih resnic, skrb za pravovernost in sploh znanje o veri, da bi se obvarovali zmot protestantizma. Odgovornost za verski pouk pa se pomika z družine na župnijo (Snoj 2003, 39–40).

5. Sveti Duh in drugi vatikanski koncil

»Sveti Duh je sklenil in mi z njim,« so zapisali apostoli – očetje »prvega« cerkvenega zbora v Jeruzalemu (Apd 15,28). Takšen naj bi bil »postopek« pri pomembnih odločitvah Cerkve glede njenega notranjega življenja in glede njenega apostolskega poslanstva v svetu in v družbi. Z vsem prepričanjem smemo trditi, da so se tudi očetje drugega vatikanskega cerkvenega zbora držali tega pravila in da je bil ta koncil prvovrsten »pnevmatološki« dogodek v življenju Cerkve (Balthasar 1972, 209–226). Janez Pavel II. piše v okrožnici o Svetem Duhu: »Vemo

namreč, da je bil to predvsem ,ekleziološki' koncil: koncil, ki je obravnaval Cerkev. Obenem je nauk tega koncila v bistvu ,pnevmatološki': prešinja ga resnica o Svetem Duhu, duši Cerkve. Zato lahko rečemo, da v svojem bogatem učenju 2. vatikanski koncil obsega pravzaprav vse, kar ,govori Duh Cerkvam' in je pomembno za sedanjo dobo odrešenjske zgodovine.« (DV 26,1)⁴ Prav pokoncilski papeži imajo za svojo največjo dolžnost, zvesto slediti duhu koncila in ga upoštevati ter ureničevati v vedno novih razmerah.

Ena od nevarnosti pri izvajanju koncilskih smernic je napačna razlaga tega, kar je papež Janez XXIII. postavil za namen koncila. Uporabil je izraz »aggiornamento« namesto »reforma«. Izraz »aggiornamento« je enoumnejši, predpostavlja nedotaknjenost božjega razodetja in Cerkve, kakršno si je zamislil Kristus, a hoče hkrati Cerkev usposobiti za to, da bi zares učinkovito posredovala božje razodetje človeštvu v vsakem času. Ni pomembno »moderniziranje evangelija«, ampak da Cerkev pri svojem pristnem odrešenjskem oznanilu upošteva probleme svojega časa. Prilagoditi se je treba evangeliju, ne pa svetu (Koncilski odloki 1980, 29–30).

Skušajmo prikazati nekaj poudarkov, ki govorijo o napredovanju pnevmatološke zavesti na koncilu in o novem »upoštevanju« Svetega Duha v koncilskih dokumentih in v življenju pokoncilске Cerkve.

O njegovi dejavni navzočnosti na koncilu je bilo veliko napisanega. Tukaj izluščimo samo nekaj poudarkov glede Cerkve, ki so vsekakor njegov »prispevek«.

a) *Novo pojmovanje Cerkve*, prizadevanje za splošno prenovo, odnos do verstev (religij) in do celotnega človeštva kot takšnega v današnji in v prihodnji zgodovini in v svetu, to je v središču koncila. Odrešenjski vidik, izrazita osredinjenost na Kristusu (kristocentričnost) in jasni pastoralni cilji so temelj in stalno navzoče obzorje vseh koncilskih prizadevanj. Drugi vatikanski cerkveni zbor ni bil in ni želel biti »pnevmatocentrični« koncil, kakor so hoteli mnogi opazovalci, predvsem opazovalci iz vzhodnih Cerkva. Bil pa je veliko pnevmatološko-duhovno izkustvo in tako izhodišče za duhovno dinamiko v smislu spremenjenja zavesti in prenove Cerkve kot občestva (*communio*), to pa je vsekakor delo Duha. Koncil je prinesel pomemben duhovni in pnevmatološki polet v katoliški Cerkvi. Zopet je bolj izrazito zaznaven božji Duh na ravni molitve in poslušanja božje besede, enako glede pozornosti na znamenja časa; to se je zgodilo tudi po zaslugi poprejšnjega teološkega dela, ki je bilo opravljeno pred in med koncilom. Koncil je v dogmatični konstituciji o Cerkvi celo vrsto eklezioloških vsebin ponovno preoblikoval v *pnevmatološki luči*.

V koncilskih dokumentih moremo prepoznati tudi sledi *trinitarične ekleziologije*, ki vzbujajo polno upanja. Tako je pnevmatološka razsežnost ponovno vključena v trinitarno prapočelo in k njemu naravnana (prim. C 4; E 2).

b) V trinitarični skrivnosti temelji – po izjavah koncila – tudi Cerkev kot občestvo, ki moli in časti Boga v Duhu in v resnici. Čeprav ostaja konstitucija o bogo-

⁴ V apostolskem pismu *Ob začetku novega tisočletja* zapiše (57): »Kako veliko bogastvo je, dragi bratje in sestre, v smernicah, ki nam jih je dal 2. vatikanski koncil! ... Leta minevajo, a ta besedila niso izgubila ne svoje vrednosti ne svojega leska. Le potrebno jih je brati na njim ustrezen način ...«

služju bolj kristološko kakor pnevmatološko naravnana, pa druga koncilna besedila dovolj jasno postavljajo v ospredje doksološko vlogo Cerkev in vidijo božjega Duha kot *principium agens et vivificans v liturgiji*. Šele liturgična reforma, ki jo je koncil zahteval, je privedla do globljega upoštevanja delovanja Svetega Duha v bogoslužju in v življenju Cerkev. To prepoznamo predvsem v prenovljenih obrednikih pokoncilne liturgije. Tu smemo iskati tudi razlog za ponovno pojmovanje Cerkev kot evharističnega občestva.

c) S poudarjenim koncilskim upoštevanjem Svetega Duha je tesno povezano *ponovno odkritje in nov način sprejemanja karizem* v katoliško Cerkev (Nadrah 1972, 65–68). Dejstvo, da Kristusova Cerkev niti zdaleč ni samo institucionalna stvarnost, ampak jo določa tudi in pravzaprav še bolj velika množina milostnih darov (karizem), ki jih Duh vzbuja in pospešuje v božjem ljudstvu, je ponovno postalo bolj izrazito. Cerkev ima polnost Duha samo v skupnosti darov, ki jih Duh podeljuje vsem udom telesa. Namesto piramidalne, pretirano hierarhične podobe Cerkev stopi v mnogih koncilskih besedilih v ospredje podoba Cerkev, v kateri vodstvo uveljavlja svojo oblast, službo in darove skupaj z drugimi, za druge in v naravnosti k drugim. S ponovno »vrnitvijo« karizem se je na koncilu razvilo tudi poglobljeno in bolj celovito razumevanje cerkvenih služb. Sveti Duh je pojmovan kot »sokonstitutivno počelo« Cerkev. Tako je onemogočeno, da bi Cerkev na eni strani silila v površno navdušenje, samovoljnost in anarhijo, saj Duh vedno ostaja povezan s počelom učlovečenja in s kenozo križa, na drugi strani pa je s tem odzeta podlaga za ravnodušnost, uniformiranost in enoličnost.

č) Konkretna posledica pnevmatološke, komunitarne ekleziologije, pa tudi ponovno odkritje karizem pomenijo *ovrednotenje apostolskega sodelovanja laikov v Cerkvah*. Celotno božje ljudstvo ima na temelju darov Duha (vsi naj bi bili »pnevmatiki«, »karizmatiki«, »duhovni«) deležnost pri Kristusovem poslanstvu: »Laiki so Kristusom posvečeni in s Svetim Duhom maziljeni ter s tem čudovito poklicani in usposobljeni, da v njih zrastejo vedno obilnejši sadovi Duha.« (C 34; 38) Bog gradi Cerkev tako, da jemlje vse vernike kot svoje sodelavce.

Zelo pomemben je tudi *ekumenizem pod vodstvom Svetega Duha*. Trinitarično-komunitarno mišljenje in ponovno odkritje pnevmatološkega karizmatičnega nauka prebujata v koncilskih očetih bolečo zavest glede še obstoječe razdeljenosti med Cerkvami. Eden od ciljev koncila je bilo namreč, spodbuditi edinstvo kristijanov. Odprtost za ekumenizem, odprtost k različnim nekrščanskim verstvom in k človeštvu sploh postavi gledanje na Cerkev kot izključni in edini kraj odrešenja v ozadje ter prizna svobodo in suverenost božjega Duha, ki deluje tam, kjer, kadar in kakor hoče (C 16–17; E 3; M 7; CS 22).

Govorimo o *potujoči Cerkvah*. Ker je Sveti Duh po svojem bistvu dar, zagovornik, tolažnik in obljuba, se Cerkev zaveda, da jo na njeni romarski poti, v preizkušnjah in v nevarnostih razsvetljuje, vodi in prenavlja božji Duh. Ta Duh je sad vélikega petka in vélike nedelje. Duh uresničuje vedno novo vstajenje. Duh je podarjen za čas med že uresničenim in še pričakovanim Kristusovim prihodom (C 48,2). Sveti Duh je resnični »reformator« Cerkev in po njem je Cerkev »*ecclesia semper refor-*

manda«, kajti Duh jo kot »ara« večne dediščine oblikuje po Kristusu in ji daje ustrezno življenjsko in zemeljsko podobo (Sorč 1998,102–112).

Na koncilu pridobljeno pnevmatološko gledanje na Cerkev ima velik pastoralni pomen.⁵ Na tej podlagi pa že nastaja temu ustrezajoča pnevmatološka duhovnost. Da koncilsko prizadevanje za uveljavitev pnevmatološkega gledanja v Cerkvi ni zamrlo, izpričujejo mnoga nova gibanja, teološka razglabljanja in predvsem prizadevanja pokoncilskih papežev.

6. Koncil Svetega Duha⁶

Nekateri koncilski teologi in opazovalci so poudarjali, da bi zadostovali le dve konstituciji, kristološka in pnevmatološka. Sveti Duh je Kristusov Duh, ki dopolnjuje njegovo telo, to je Cerkev. In kakor sta Kristus in Sveti Duh povezana med seboj, tako sta povezani kristologija in pnevmatologija. Sveti Duh ohranja izročilo in razodeva resnico ter nadaljuje Kristusovo odrešenjsko poslanstvo, ko deluje v njegovem imenu. Koncil zelo poudarja kristološko povezavo in nadaljevanje inkarnacije v Svetem Duhu. Dogmatična konstitucija o Cerkvi prikaže vzporedno vidne in duhovne, človeške in božje prvine v Cerkvi z združitvijo dveh narav v Kristusu in vse pripisuje oživljajoči vlogi Svetega Duha. Koncil naprej razvije svetopisemski nauk, v katerem najdemo – že pri sv. Ireneju – o cerkvenostni vlogi posvečevanja kot deležnosti pri Kristusovem maziljenju s svetim Duhom te besede: »Gospod Jezus, 'ki ga je Oče posvetil in poslal na svet' (Jn 10,36), napravi vse svoje skrivnostno telo deležno Duha, s katerim je bil on sam maziljen.« (D 2)

Koncil razvije nauk z vidika trinitaričnosti v ojkonomiji odrešenja, v udejanjanju stvarjenja in milosti. Spregovori o Očetu, ki pošilja Sina in Svetega Duha; Cerkev je imenovana ljudstvo, Kristusovo telo in tempelj Svetega Duha (D 1) in v skladu z že omenjenimi besedami sv. Ciprijana (Congar 1979, 229–230, op. 7).

Ne smemo mimo pomembne vloge in mesta karizem v pnevmatološki ekleziologiji koncila. Sveti Duh uporablja človeške sposobnosti in talente, jih prenavlja, plemeniti in prejemnika poživlja z novimi darovi. Karizmo naravne sposobnosti in talente posrka vase, jih očisti in posveti za služenje skupnosti.

Sveti Duh poživlja službe v Cerkvi. Laiki, njihova vloga in poslanstvo – kakor koncil poudarja – dajejo novo podobo Cerkvi, ki jo poživlja in vodi Sveti Duh. Drugi vatikanski koncil je resnično delo Svetega Duha. Najprej v dokumentih, nato pa mora to zaživeti v vsakdanjem življenju.

⁵ Rezultate koncilskih prizadevanj bi smeli strniti v naslednje ugotovitve: močnejše poudarjanje osebe Svetega Duha in njegovih karizem, poudarek na božji besedi, na njeni preoblikujoči moči, ponovno odkritje skupnega duhovništva vseh vernih, prenovitev liturgije, odkrivanje delovanja Svetega Duha v drugih Cerkvah.

⁶ Izraz »koncil Svetega Duha« uporabi H. U. von Balthasar (1967), ko tako poimenuje drugi vatikanski koncil.

Morda je danes v Cerkvi marsikaj v krizi in težave so, vendar pobuda Svetega Duha, njegova navzočnost presega vse nastale težave in probleme, če se Cerkev, božje ljudstvo, dovoli voditi Svetemu Duhu in ne sklepa kompromisov s svetom. V Cerkvi so navzoča številna karizmatična gibanja z namenom, da prekvašajo in prenavljajo Cerkev, ki se mora vračati k viru, Svetemu Duhu, in k svojemu začetku, binškoštim (234–235).

7. Sveti Duh in Katekizem katoliške Cerkve

»Doživljali smo razsvetljenje Svetega Duha,« je ob sklepu večletnega naporne-ga dela dejal papež Janez Pavel II. kardinalu Ratzingerju (Štrukelj 1993, 158).

Da, to je delo Svetega Duha. Sveti Duh spodbuja k zagnanosti in požrtvovalno-sti vse, ki oznanjajo božje kraljestvo in ga gradijo. Svetost je vedno moč katehetov.

»Dejansko je katekizem, ki je sicer sestavljen iz štirih delov, čudovit diptih: tu skrivnosti vere, ki jih izpovedujemo (veroizpoved) in obhajamo (zakramenti), tam človekovo življenje po veri: pravilo krščanskega življenja (deset zapovedi) in sino-vska molitev (očenaš).« (Štrukelj 1993, 160)

Središče katekizma in vsake katehete je Jezus Kristus, ki razodeva Očeta in na-poveduje Svetega Duha. Po njem se razodeva vsa Sveta Trojica, zato je katekizem kristocentričen in trinitaričen; to sta njegovi temeljni odliki. Kristologija katekizma je v znamenju naše povezanosti s Kristusovo skrivnostjo in njen namen je, da se tesno povežemo z njim.

Če je bil namen Rimskega katekizma, ki je povzetek krščanskega nauka katehe-ta, izpoved vere in je bila ta izpoved tudi v ospredju, sta v Katekizmu katoliške Cerkve v središču Kristusova skrivnost in ljubezen troedinega Boga, ki se po njem razodeva, človek pa je povabljen, da vstopi v ta trinitarični odnos Boga, ne samo da izpove vero, ampak da ta odnos živi in vedno poživlja (164–165).

Kakor na drugem vaticanskem koncilu govorimo tudi v Katekizmu katoliške Cer-keve o obratu gledanja na Cerkev, »od zgoraj« na gledanje »od spodaj«, »od zagle-danosti Cerkve vase« k »pogledu na človeka« in k »njegovemu odnosu z Bogom«.

Cerkev, živo občestvo v veri apostolov, je kraj delovanja in poznavanja Svetega Duha. Sveti Duh deluje v Svetem pismu, v izročilu, v cerkvenem učiteljstvu v za-kramentalni liturgiji, v molitvi, v karizmah in službah, v znamenjih apostolskega in misijonarskega življenja in v pričevanju svetnikov; tod se povsod razodeva svetost in nadaljuje odrešensko delo (KKC 688).

Sin in Sveti Duh sta bila poslana skupaj za skupno delovanje in odrešenje. Vera je potrebna, da se Sveti Duh približa in deluje. Ima različna imena in se razodeva v različnih simbolih. Deluje povezan s celotno Trojico od stvarjenja dalje. Kateki-zem poudarja predvsem njegovo delovanje v prerokih, saj v njegovi moči napo-vedujejo Mesija (711–716). Ne moremo mimo Odrešenikovih predhodnikov, ki so polni Svetega Duha in milosti (717–726). Binkošti so ura rojstva in razodetja Sve-

tega Duha, ki se začne z nadaljevanjem Jezusovega poslanstva. Ves drugi del veroizpovedi je treba brati v tej luči, da je namreč poslanstvo Sina in Svetega Duha skupno (727). Katekizem katoliške Cerkve povzame misli o Svetem Duhu kakor tridentinski koncil. Sveti Duh je dar, deluje v Cerkvi, v zakramentih itd. Njegovo delovanje se razširja na vso Cerkev in na vsakega posameznika. Krst je pogoj, da je človek deležen skrivnostnega delovanja Svetega Duha, a živa vera, živ odnos z Bogom mu pomaga, da more obroditi bogate sadove. »Po njihovih sadovih jih boste torej spoznali.« (Mt 7,20)

Sveti Duh in njegovo delovanje sta omenjena predvsem v devetem členu veroizpovedi o skrivnosti Cerkve (KKC 748; 776) in v poglavju o zakramentih in molitvi. Sveti Duh je namreč izvajalec božjih del. Katekizem – drugače od prejšnjih –, zvest drugemu vatikanskemu koncilu, poudari vlogo služb (9; 24; 132) in karizem (94; 688; 789sl.) in pomen laikata (785; 864; 897sl.; 1174; 1175: 1669; 2442).

Značilnost katekizma je odprtost, kljub teološki vsebini je to dokument z jasnim sporočilom, namenjen vsem. Po zgledu Rimskega katekizma in v razporeditvi posreduje sistem verskih resnic, ki so predmet verovanja. Upoštevani sta dve miselni tradiciji: tomistična in avguštinska. Izhodišče je prva, ki hoče posredovati, kaj verujemo, druga, kako verovati. Katekizem vzgaja za odnos človek – Bog in človek – človek, a vse drugo iz tega izhaja. Za začetek oblikovanja tega odnosa katekizem postavlja ljubezen in oblikovano vest (Gerjolj 1993, 67).

Odprtost in poslanstvo katekizma kažeta, da je namenjen vsem krščanskim skupnostim in vsem ljudem dobre volje. Cerkev lahko govori o Bogu z vsemi ljudmi. Njen govor – dialog – mora biti prežet z ljubeznijo; to dialoškost izraža katekizem. Iskanje vsebin, v krščanskih in v nekrščanskih verstvih, omogoča Cerkvi, da s posamezniki ali skupnostmi vstopa v partnerski odnos.

Katekizem ne izključuje nikogar ne v izhodiščih ne v cilju. Odločilna ni formalna pripadnost Cerkvi, ampak vztrajanje v ljubezni.

To je pregleden dokument, ki natančno navaja vire, iz katerih črpa vsebino. Skozi ves katekizem odkrivamo vstopna mesta in poti, ki nas vodijo k Bogu (68–70).

Katekizem katoliške Cerkve je veljavno in zakonito orodje v službi cerkvenega občestva in zanesljivo pravilo za poučevanje vere. »Naj služi prenovi, h kateri Sveti Duh neprestano kliče božjo Cerkev, Kristusovo telo, na njenem romanju k tisti luči božjega kraljestva, ki je brez senc!« je zapisal ob potrditvi katekizma blaženi papež Janez Pavel II.

8. Sklep

Čas Cerkve je čas Svetega Duha. Sveti Duh nas usmerja in navdihuje. Ni dovolj Čas samo izpoved vere, treba je živeti živ odnos s svojim Bogom. V moči Svetega Duha živeti Kristusovo skrivnost in vstopiti v življenje troedinega Boga. Sveti Duh je dar Cerkvi, vedno povezan z Jezusovo skrivnostjo; delujeta skupaj.

»Vsako srečanje v veri z Bogom se dogaja v Svetem Duhu. Brez njega kot vna-
prej podanega prostora za srečanje, ki nam ga odpira Bog in ki obenem odpira
naše oči, ne more priti do vere. Samo tisti, ki je pritegnjen v ta odnos ljubezni med
Očetom in Sinom, v tega Duha, ki oba zedinja, prejme v dar tudi oči ljubezni, s
katerimi more v zgodovinskem Jezusu spoznati večnega Očetovega Sina.« (Dolenc
1998, 84)

Le v tem živem odnosu lahko pričakujemo bogate sadove Svetega Duha. In kon-
cili in katekizmi, ki smo jih omenili, so nedvomno sad Svetega Duha. Za današnji
čas nam dajeta smernice in napotke drugi vatikanski koncil in Katekizme katoliške
Cerkve. Zdaj je odločilno izvrševanje, potreben je prevod v vsakdanje življenje.
Druge poti ni!

Kristjani naj bi bili ob začetku tretjega tisočletja resnično zazrti v prihodnost, ki
mora biti predvsem prihodnost Svetega Duha.

Kratice

- 2 Vat** – 2. vatikanski cerkveni zbor. 1995. *Koncilski odloki*
C – 2 Vat. Dogmatična konstitucija o Cerkvi
CS – 2 Vat. Pastoralna konstitucija o Cerkvi v sedanjem svetu
D – 2 Vat. Odlok o službi in življenju duhovnikov
DV – 2 Vat. Odlok o duhovniški vzgoji
E – 2 Vat. Odlok o ekumenizmu
KKC – *Katekizem katoliške Cerkve*
M – 2 Vat. Odlok o misijonski dejavnosti

Reference

- 2. vatikanski cerkveni zbor.** 1995. *Koncilski odloki*.
Ljubljana: Družina.
- Balthasar, Hans Urs, von.** 1972. *Spiritus Creator*.
Brescia: Morcelliana.
- – –. 1967. Das Konzil des Heiligen Geistes. V:
Spiritus Creator. Skizzen zur Theologie, 218-
236. Zv. 3. Einsiedeln: Johannes Verlag.
- Catéchisme du Concile de Trente.** 1923. Tournai:
L'edition de Desclée et Cie.
- Congar, Yves.** 1979. *Je crois en L'Esprit Saint*. Zv. 1.
Pariz: Cerf.
- Denzinger, Heinrich, in Peter Hünermann.** 2002.
*Zbirka sažetaka vjerovanja definicija i izjava o
vjeri i čudoredu*. Đakovo: UPT.
- Dolenc, Bogdan.** 1998. Cerkev: »kraj, kjer se
razcveteva Duh«. V: Einspieler Karl, ur. *Neznani
Bog? Delovanje Svetega Duha v Cerkvi in svetu*,
65–95. Celovec, Ljubljana in Dunaj: MD.
- Gerjolj, Stanko.** 1993. *Katekizem katoliške Cerkve*
v slovenskem kulturnem prostoru. *BV* 53:63–
73.
- Janez, Pavel II.** 1986. *Okrožnica o Svetem Duhu*.
Ljubljana: Družina.
- – –. 2001. *Apostolsko pismo ob začetku tretjega
tisočletja*. Ljubljana: Družina.
- Janežič, Stanko.** 1998. *Poti cerkvene edinosti*.
Maribor: Slomškova založba.
- – –. 1981. Vloga Svetega Duha v krščanstvu. V:
Edinosti. Ur. Stanko Janežič, France Perko in
Jože Vesenjaj. Ljubljana in Maribor: Slovenski
ekumenski svet.
- Katekizem katoliške Cerkve.** 1993. Ljubljana: SŠK.
- Lenzenweger, Josef, Peter Stockmeier, Johannes
B. Bauer, Karl Amon, Rudolf Zinnhobler in
Metod Benedik.** 1999. *Zgodovina katoliške
Cerkve*. Celje: MD.
- Mehl, Roger.** 1967. *La théologie protestante*. Pariz: Cerf.
- Oražem, France.** 1994. *Obdarjeni s Svetim Duhom*.
Ljubljana: Družina.

- Nadrah, Anton.** 1972. Pomen karizem v teologiji in življenju Cerkve. *BV* 32:65–68.
- Padovese, Paul.** 2009. Koncil, Tridentinski. V: Starić Aldo, ur. *Enciklopedijski teološki riječnik*, 523–525. Zagreb: KS.
- Paul, Eugen.** 1991. Kanizij, Peter. V: Škrabl Franc, ur. *Katehetsko pedagoški leksikon*, 270–272. Ljubljana: KC.
- Resines, Luis.** 1991. Rimski katekizem. V: Škrabl Franc, ur. *Katehetsko-pedagoški leksikon*, 571–572. Ljubljana: KC.
- Schneider, Alfred.** 1991. *Na putovima Duha Svetoga*. Zagreb: FTI.
- Snoj, A. Slavko.** 2003. *Katehetika*. Ljubljana: Salve.
- Stamcati, Tommaso.** 2009. Opravdanje. V: Starić Aldo, ur. *Enciklopedijski teološki riječnik*, 783–785. Zagreb: KS.
- Sorč, Ciril.** 1998. *Duh življenja*. Ljubljana: Družina.
- . 1998. Pnevmatologija 20. stoletja. V: Einspieler Karl, ur. *Neznani Bog?: Delovanje Svetega Duha v Cerkvi in svetu*, 97–156. Celovec, Ljubljana, Dunaj: MD.
- . 2003. Sveti Duh. V: *Priročnik dogmatične teologije*. Zv. 1, 483–613. Ljubljana: Družina.
- Strle, Anton.** 1977. *Vera Cerkve*. Celje: MD.
- Štrukelj, Anton.** 1993. *Katekizem katoliške Cerkve: dragocen dar za vse*. *BV* 53:157–168.
- Zgodovina Cerkve.** 1994. Zv. 3. Prev. Jože Lebar. Ljubljana: Družina.